

ona huarahi. Na te aha? Na nga ture. Ka whakaaturia nga take kei te tino whakahengia e ahau o nga ture whenua Maori e mana nei i naianei, me nga he e mahia ana i raro i aua ture. Kei te whakahengia e ahau te ahua o te here whenua Maori e mana nei i naianei. Ko te ahua o aua here e rite ana he huarahi taake i nga whenua Maori. Na taua here i arai nga Maori kia kaua e whiwhi ki nga utu tiketike o te makete o waho, a na taua here i rite ai te hiahia o te Kawanatanga kia riro anake i a ia te hoko nga whenua Maori. Na taua ahua o te ture i riro ai te whenua o te Maori mo tetahi utu iti rawa mo te eka. Hei whakatinana i tenei take aku me whakaatu e ahau tetahi kechi. I namaia e te Kawanatanga o Te Atikini i te wa i a ratou kotahi miriona pauna, hei hanga i te huarahi reriwe nui o konei ki Akarana. I roto i taua kotahi miriona pauna ka namaia e £200,000 hei hoko whenua Maori. Kua hokoa taua £200,000 a kua pau ki te whenua Maori, a kua wariutia nga whenua i raro i te Kawanatanga mo taua moni. Ko te wariu katoa i naianei o aua whenua e £800,000. Ka kitea i konei he £600,000 te nuinga ake o te wariu o aua whenua i te utu i hokona ai e te Kawanatanga. Na tenei tika ai taku kupu i ki ake nei, e ahei ana kia tirohia nga here whenua e mana nei i naianei i runga i nga whenua Maori, he huarahi taake i nga whenua. Ko te Koroni nei kei te whiwhi ki nga hua o tenei ture here whenua Maori. He nui nga whenua Maori kua hokona e te Kawanatanga mo te 5s. i te eka, otia, mehemea e ahei nga Maori o aua whenua ki te hoko ki te utu o te makete nui o waho, ka riro mai i a ratou te £1 10s. tae ki te £2 i te eka. Ko tetahi tena o nga he e mahia ana i raro o nga ture whenua Maori o naianei. Na mo etahi atu o nga ahua me nga taumahatanga e utaina ana e nga ture ki runga i nga Maori. Tenei tetahi ture kei te pa ki nga whenua Maori ko Te Ture Tiute Pane Kuini. He taake tino taumaha kei te utaina e tenei Ture ki runga ki nga whenua Maori. I runga i nga hoko me nga rihitanga whenua Maori e tangohia ana e te Kawanatanga he £10 i roto ia £100 i runga i te wariu topu o te whenua, i te moni topu hoki o te riihi i runga i te tatau a-tau (ara te moni topu o te huihuinga o nga tau o te riihi). Mehemea he whenua Pakeha kahore rawa e pera te taumaha o te tiute pane Kuini, hei utunga mana ki te Kawanatanga. Heoi ano te moni hei utunga ma te Pakeha ki te Kawanatanga he tekau ma rima hereni i roto i te £100. Ka kite mai koutou i te nui rawa o te hapa. Na i raro anake i enei ahua e rua kua tohungia nei e ahau, e ahei ana a e tika ana ahau kia inoi kia whakaritea te ahua o nga ture hei whakahaere i nga whenua Maori ki nga ture e whakahaere nei i nga whenua o nga Pakeha. Kahore ahau e tango i te turanga whakatangitangi. Kaati me tango ahau i tetahi atu take. He aha te take i arai ai nga Maori kia kaua e whiwhi ki nga painga e puta ana ki nga Pakeha i raro i Te Ture Whakanohonoho Whenua ki te Tangata? I raro i tenei ture, ki te hiahia te Kawanatanga ki te tango i te whenua o te Pakeha, ka matua tuhia ki taua Pakeha he reta ui atu i tana utu mo taua whenua. Ki te kore e rite mai te utu a taua Pakeha ki ta te Kawanatanga i kite ai, ka riro ma te Kawanatanga e karanga tana utu mo te whenua o taua Pakeha. Ki te kore te Pakeha ra e whakaae ki ta te Kawanatanga utu—ki te kore hoki te Kawanatanga e whakaae ki ta te Pakeha ra utu—ko reira ka tukua ma te Kooti Aputareihana o te Hupirimi Kooti e whakatau te utu mo te whenua o taua Pakeha. Ko reira te Karauna ahei ai ki te hoko i tana whenua i runga i te utu i whakataua e te Kooti Aputareihana, mehemea e pai ia (te Kawanatanga). Na, ka tika tena. Na, kahore i penei te tikanga mo nga whenua Maori. Mo nga whenua Maori ka kiia e te Kawanatanga taua utu—i runga i tana i pai ai—kahore atu he tangata e kaha ki te whakapiki ake i te utu mo tana whenua i te mea hoki kua herea e te ture—me tana mohio hoki kahore e taea e nga Maori te kukume atu ki te aroaro o te Kooti Aputareihana kia whakataua te utu tika mo te whenua. I runga i enei whakauauatanga, ka riro te whenua a te Maori mo te utu iti rawa. Kaati, tenei tetahi, ana riro i te Kawanatanga tetahi whenua Pakeha, i raro i te Ture Whakanohonoho Whenua ki te Tangata, ka ruritia nga roherohenga o taua whenua me nga rori hoki; ko nga moni hei utu i aua ruritanga roheroho, me te hanganga o nga rori, ka riro ma nga moni a te koroni e utu—kahore e patua ki te moni utu mo te whenua a te Pakeha ra.

Te Tiamana: E mahara ana ahau, ko te inoi a tenei pitihana, he kati i te hoko o nga whenua Maori. Kaati, kei te korero ke a Hone Heke i nga ritenga hoko i nga whenua Maori. Mehemea me mutu te hoko i nga whenua Maori, kaati, kahore enei korero e pa ana ki te take.

Hone Heke: E whakapuaki ana ahau i oku mahara ake mo nga ahua i kino ai, i tino he ai te ture o naianei e pa ana ki nga whenua Maori—e whakaatu ana ahau i nga take i tika ai te Komiti kia whiriwhiri nui i tetahi takotoranga pai. Mehemea he whenua Maori i hokona e te Kawanatanga, he rereke nga ritenga. Ko te utu mo nga ruri roheroho, me te hanganga rori mo taua whenua ka utaina ki runga ki te whenua a te Maori ra; ko tetahi tena o nga take i tino whakaitia ai e te Kawanatanga nga utu mo nga whenua Maori. He huarahi ano tenei e tika ana kia kiia he taake whenua Maori. Ka ahei ahau ki te tohu haere i te maha atu o nga taumahatanga e utaina ana e nga ture e mana nei i naianei ki runga ki nga whenua Maori—kaati me whakakapi i enei. Me huri taku korero i naianei mo nga ture i paahitia i te tau 1894. I te maharatanga o te Kawanatanga kia herea nga whenua Maori ka paahitia e ratou “Te Ture Kooti Whenua Maori, 1894.” Na i muri o te paahitanga o taua ture ka waihotia e ratou tena hei kaupapa takotoranga mo nga ture e hanga ana i muri mai o te tau 1894. Heoi, i te mea kua mohiotia e tatou koia ra te takotoranga a kei te kii nei hoki te ture o te tau 1894, ki te Kuini anake te mana hoko i nga whenua Maori. Na konei ahau i whakaatu ai—ko tenei tikanga, ma te Kuini anake te mana hoko i nga whenua Maori, he tikanga patu i nga Maori me o ratou whenua, a ko te tino tikanga me whakakore rawa atu, kaati he tikanga hei hanganga, ko te whakaae i te riihi i nga whenua Maori. Ka nui te ahua reka ake ki nga kupu a Honore Timi Kara me te Right Honore te Pirimia i ki ra raua, i tera ra nei, kei te whakaae te Kawanatanga, kia whakaaetia mai hei tikanga taku e aki tonu nei ahau, ara, kia mutu rawa te hoko a te Kawanatanga i nga whenua Maori. Heoi, i te mea, he kupu pai tena na raua mo tetahi o nga take e akina tonutia ana e ahau, ka kii ahau, kei te whakaae ahau ki te awhina i tetahi Pire pera ona tikanga, mehemea ka maua mai, me taku hiahia kia paahitia i tenei turanga o te Paremete. Ahakoa kei te whanui ke atu nga hiahia a oku iwi me nga iwi Maori o te Kotahitanga o nga iwi Maori i nga tikanga e taea te mahi i tenei turanga Paremete,